

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ НЕДІЙСНОСТІ ДО ВЕКСЕЛЯ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ

Сергій Мирославський,

*старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права
Української академії банківської справи Національного банку України,
м. Суми*

Питання про можливість визнання векселя недійсним викликає численні дискусії в сучасній юридичній літературі. Аналіз судової практики та досліджень з цього питання, здійснених О. Єфімовим, К. Зубаревим, В. Воловиком, С. Зотіковим, А. Каленіченко, свідчать про відсутність єдиного погляду в юридичній літературі на проблему, що розглядається, та відсутність наукового дослідження такого аспекту проблеми, як проблема формування альтернативного інституту дійсності цінних паперів.

Метою цієї статті є аналіз сучасного стану судової практики та підходів до проблеми застосування інституту недійсності до векселя як цінного папера в сучасній юридичній літературі.

Перш за все, слід зазначити, що ми дотримуємося позиції неприпустимості застосування цивільно-правового інституту недійсності до векселя як цінного папера. Це зумовлюється тим, що, оскільки вексель відповідно до ст. 14 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» є цінним папером, а не правочином, його обіг регулюється спеціальним вексельним законодавством, якому невідома можливість застосування інституту недійсності до цінних паперів. Як цінний папір вексель не може розглядатись як правочин у розумінні цивільного права, а цивільно-правовий інститут недійсності застосовується лише до правочинів.

Непоодинокими випадками у судовій практиці є спроби визнати недійсним вексель внаслідок його видачі всупереч ст. 4 Закону України «Про обіг векселів в Україні» - без фактичної поставки товарів, робіт, послуг. Аналіз судової практики свідчить, що суди майже одноманітно вирішують подібні спори, відмовляючи у позовах про визнання векселя недійсним.

При цьому заслуговує на увагу та обставина, що суди, як правило, відмовляють у позовах про визнання векселів недійсними, спираючись не на природу векселя як цінного папера, а на відсутність у рамках конкретної справи підстав для визнання векселя недійсним. Наприклад, з Постанови Верховного Суду України від 17.09.2002 р. у справі № 14/603 вбачається, що Верховний Суд підтримує позицію про неможливість визнати недійсним вексель з причин його безтоварності, оскільки форма векселя, передбачена законодавством, дотримана. Таке обґрунтування рішень, на нашу думку, свідчить, що судово-практика припускає думку про можливість визнання векселів недійсними, але за наявності передбачених законодавством підстав, зокрема наявності дефекту форми. Ми не можемо погодитися з цим принципово.

На проблему недійсності векселя з підстав недотримання вимог щодо товарності векселя звертають увагу і в сучасній юридичній літературі. Дослідники займають однозначну позицію про неприпустимість визнання векселя недійсним із зазначеної підстави [1-4]. При цьому, причини неможливості визнати безтоварний вексель недійсним дослідники розуміють по-різному. О. Єфімов, який у принципі допускає можливість визнання векселя недійсним [1, с. 187], стверджує, що причиною неможливості визнати вексель недійсним, на підставі ст. 4 Уніфікованого закону, є відсутність в Уніфікованому законі вказівки на можливість визнання векселя недійсним; натомість передбачається можливість втрати документом сили векселя, тому суди не повинні перевіряти підстави видачі векселів, які вже перебувають в обігу в рамках спору про недійсність векселів [1, с. 185-186]. В. Воловик вважає, що, ставлячи дійсність векселів у залежність від підстави його

видачі, фактично порушується ознака абстрактності векселя, закріплена ст. 17 Уніфікованого закону [3, с. 61]. Разом із тим він припускає можливість визнання векселя недійсним, але з інших підстав - передбачених Уніфікованим законом, зокрема у зв'язку із дефектом форми [3, с. 63]. К. Зубарев зазначає, що причиною неможливості визнання векселя недійсним є, перш за все, та обставина, що вексель не є правочином і вексельне законодавство не містить вказівок про можливість визнання векселя недійсним [2, с. 11].

Поділяючи такі погляди на неприпустимість визнання векселя недійсним внаслідок порушення ст. 4 Закону України «Про обіг векселів в Україні», зазначимо, що на нашу думку, необхідно принципово підійти до розмежування понять «вексель - цінний папір» та «видача векселя - вексельний правочин». Лише виходячи з такого розмежування, ми можемо зробити правильний висновок про те, що визнання векселя недійсним неможливе у принципі, оскільки *вексель - цінний папір* - це особливий об'єкт прав, природа якого не сумісна з інститутом недійсності. Крім того, інститут недійсності, як правильно зазначав К. Зубарев, стосується лише правочинів [2, с. 11].

Згідно із ст. 4 Закону України «Про обіг векселів в Україні» видача векселя можлива тільки за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Відповідно, поки існує наведена норма, суди повинні звертати на неї увагу. Так, у справі № 17/81 постановою від 03.12.2002 р. Верховний Суд України при вирішенні питання про визнання недійсним векселя внаслідок його видачі не за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги, а шляхом обміну вказаного векселя на інший вексель, установив, що факт видачі векселя з метою його обміну на інший вексель має розцінюватись як оплата векселя, який придбано не грошима, а цінним папером, що є грошовим документом. При перегляді рішень по даній справі, Верховний Суд України зробив важливий висновок: законодавство України, у тому числі ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори, не містять норм про недійсність векселів, оскільки вексель не є угодою (правочином) і правочином можуть вважатися лише дії щодо передачі векселя від однієї особи до іншої. Викладене, на нашу думку, підтверджує думку про

те, що визнання векселя недійсним внаслідок безтоварності суперечить юридичній природі цього цінного папера. Тому недійсним можна визнавати не вексель, а правочин по його безтоварній видачі, що, у свою чергу, матиме значення для вирішення питання про законність обігу векселя в частині його видачі.

Розуміючи видачу векселя як вексельний правочин, ми вважаємо цілком логічною можливість визнати недійсним такий правочин. Визнання недійсними вексельних правочинів при дотриманні принципу співвідношення вексельного та цивільного законодавства підтверджує і судова практика останніх років. Зокрема, постановою Верховного Суду України від 17.05.2005 р. у справі № 6/229 була підтверджена можливість визнання недійсним вексельного правочину - презентації векселя до платежу [9].

Разом із тим визнання недійсним вексельних правочинів не може здійснюватися за класичними правилами, встановленими цивільним законодавством, принаймні не в усіх випадках. Так, ст. 32 Уніфікованого закону передбачає, що не може бути визнаний недійсним такий вексельний правочин, як аваль, навіть у випадку, коли з якихось причин, крім порушення форми, визнано недійсним зобов'язання векселедавця чи іншого боржника за векселем, за яке він, аваліст, поручився. Однак, для запровадження такого механізму необхідно: по-перше, здійснити ґрунтовні наукові дослідження, зокрема визначити сумісність наслідків недійсності передбачених для правочинів цивільним законодавством із правочинами вексельними (видача, індосамент, аваль тощо), *що є актуальним напрямом подальшого наукового дослідження*; по-друге, внести відповідні доповнення у чинне законодавство, де буде чітко передбачено механізм і наслідки визнання недійсними таких правочинів.

У судовій практиці, крім спроб визнати вексель недійсним, трапляються також інші «екзотичні» спроби: в обхід юридичної природи векселя забезпечити боржнику «законне право» не здійснювати платіж за векселем. Так, у справі № 14/572 Господарський суд визнав векселі такими, що не підлягають оплаті у зв'язку з порушенням порядку їх імітування. Вказане рішення було пізніше скасовано постановою Верховного Суду України від 08.10.2002 р.

У той самий час, як зазначає С. Зотіков, практика визнання векселів такими, що не підлягають оплаті, має місце і суди застосовують таку конструкцію, визнаючи при цьому пріоритет положень норм Закону України «Про обіг векселів в Україні» перед положеннями Уніфікованого закону [4, с. 14].

Конструкція визнання векселя таким, що не підлягає оплаті, на нашу думку, є неприйнятною з тих міркувань, що вексель як цінний папір не може мати жодних заперечень проти оплати по ньому до тих пір, поки він є цінним папером, навіть за наявності підстав вважати недійсним втілене у ньому зобов'язання.

Трапляються й інші нестандартні конструкції, так, у справі № 09/3641 позивач, посилаючись на відсутність визначення посад осіб, які підписали вексель, просив суд визнати вексель недійсним, а пізніше змінив цю позовну вимогу на вимогу *визнати вексель таким, що не має юридичної сили*, з тих самих підстав. Верховний Суд України прийняв постанову від 20.05.2003 р. про безпідставність таких вимог, але, на жаль, знову посилаючись на визнання наявних підписів належним реквізитом, не зачіпаючи при цьому принципове питання про можливість застосування вказаної конструкції до векселя взагалі.

Аналіз судової практики останніх років підтверджує думку А. Каленіченко, згідно з якою ст. 4 Закону України «Про вексельний обіг» створює лише привід для спроб вексельних боржників уникнути обов'язку оплатити вексель [5, с. 13]. У той самий час, виходячи із основного принципу дуалізму юридичної природи векселя (принципу одночасного забезпечення прав і законних інтересів держателя та прав і законних інтересів боржника за векселем), необхідно проаналізувати можливість формування альтернативного інституту дійсності цінних паперів, тобто відмінної від інституту недійсності правової конструкції, покликаної захистити права осіб, зобов'язаних за векселем.

Ми вважаємо, що передбачені статтями 2, 76, 33 Уніфікованого закону випадки невизнання за документом вексельної сили можуть бути юридичним підґрунтям такої конструкції, суть якої зводиться до невизнання за документом позначеним вексельною міткою статусу цінного папера. Крім того, заслуговують на увагу також випадки емісії й обігу векселів, у яких не-

має жодного справжнього підпису, векселі, виписані від імені вигаданих осіб, векселі, видані під впливом насильства тощо, які за формальними ознаками претендують на статус векселя.

На нашу думку, основою вексельної сили є презумпція визнання за документом, позначеним вексельною міткою, статусу векселя. Саме наявність статусу цінного папера - векселя, наділяє його публічною достовірністю, характеризує вміщене у ньому зобов'язання як безумовне, забезпечує абстрактністю, наділяє особливою самостійною цінністю та робить його здатним до виконання ряду функцій, характерних для нього як для цінного папера, забезпечує йому патронат спеціальних вексельних норм.

У випадку позбавлення такого статусу, документ, позначений вексельною міткою, може, як справедливо зазначали Г. Шершеневич, В. Гордон, М. Агарков та інші, виконувати лише функцію доказу наявності заборгованості; та при цьому застосуванню підлягають норми цивільного, а не вексельного законодавства [6, с. 45; 7, с. 433; 8, с. 183].

Отже, *основним питанням, що має досліджуватися при вирішенні спорів навколо дійсності векселя та втіленого у ньому обов'язку про платіж, є питання про наявність чи відсутність у документа, позначеного вексельною міткою, статусу цінного папера*. Зважаючи на громоздкість законодавчо-літературного визначення назви цього явища - визнання документа, позначеного вексельною міткою, таким, що не має статусу векселя як цінного папера, ми, визначившись із ключовим словом, яке відображає основний зміст такого явища - статус, пропонуємо запровадити термін «статусність», для позначення факту наявності у документа з вексельною міткою, статусу векселя як цінного папера, що дозволяє застосовувати до нього положення вексельного законодавства. Для позначення встановленого факту відсутності у документа, позначеного вексельною міткою, статусу векселя як цінного папера, що не дозволяє застосовувати до нього положення вексельного законодавства, ми пропонуємо термін «нестатусність». І, нарешті, для позначення техніко-юридичної конструкції *встановлення відсутності у документа, позначеного вексельною міткою, статусу векселя як цінного папера*, що має стати альтернативою конструкції недійс-

пості, яка застосовується для правочинів, ми пропонуємо поняття «визнання документа нестатусним».

Статті 2, 76, 33 Уніфікованого закону передбачають випадки, коли в силу закону документ, позначений як вексель, не має статусу векселя. У той самий час заслуговує на увагу та обставина, що в одній нормі Уніфікованого закону все ж вживається термін «недійсність векселя» (ч. 2 ст. 33, присвячена визначенню можливих варіантів написання у векселі реквізиту - строк платежу, де вказується, що переказні векселі, які містять інші строки платежу або передбачають оплату частинами, є недійсними). Однак, на нашу думку, термін «недійсність» розміщено у цій статті помилково, зважаючи на його несумісність із поняттям «цінний папір».

Крім того, як зазначав О. Єфімов, в оригінальному тексті Уніфікованого закону, складеного англійською мовою, такі векселі мають назву null and void, що означає у дослівному перекладі «той, що втратив законну силу» [1, с. 185].

Таким чином, проблема полягає не у колізії - закріпленні у тексті Уніфікованого закону різних юридичних конструкцій (недійсність векселя та невизнання за документом сили векселя), а у неточності перекладу, здійсненого українською мовою (офіційний переклад).

Висновки

Розмежування понять «вексель - цінний папір» та «видача векселя - вексельний правочин» вказує на те, що визнання векселя недійсним неможливе в принципі ні за яких підстав, оскільки, вексель - це цінний папір - особливий об'єкт прав, природа якого несумісна з інститутом недійсності правочинів. Разом із тим, розуміючи видачу векселя як вексельний правочин, ми вважаємо цілком логічною мож-

ливість визнати недійсним такий правочин, що не тягне наслідків недійсності для векселя як цінного папера.

Визнання векселя недійсним та альтернативні конструкції, зокрема визнання векселя таким, що не підлягає оплаті, визнання векселя таким, що не має юридичної сили, є юридично некоректними та несумісними із категорією - «об'єкт права - цінний папір».

В основі заперечень проти платежу за векселем, проти законності тих чи інших вексельних правочинів та їх юридичного значення може бути лише одне питання - наявність у документа, позначеного вексельною міткою, статусу цінного папера.

Нестатусність векселя - це встановлений на підставі закону або рішення суду факт відсутності у документа, позначеного вексельною міткою, сили векселя як цінного папера.

Література

1. *Єфімов О. М.* Застосування векселів: деякі правові проблеми // Цінні папери: 36. нормат. Матеріалів та апаліт. ст. / Під ред. А. М. Нагорного, К. М. Гуцалової. - К., 2006. - С. 184-191.
2. *Зубарев К.* Действительность вексельных обязательств // Юридична практика. - 2003. - № 14. - С. 1-11.
3. *Воловик В. В.* Вексель як об'єкт цивільних прав: Дне.... канд. юрид. наук. - К., 2004. - 217 с.
4. *Зотиков С.* Вексель, не подлежащий оплате // Юридична практика. - 2006. - № 8. - С. 11-15.
5. *Калениченко А.* Как не платить по вексельным долгам // Юридическая практика. - 2004. - № 10. - С. 1-13.
6. *Шершеневич Г. Ф.* Курс торгового права. - М., 2003. - Т. 3. - 412 с.
7. *Гордон В. М.* Вексельное право: сущность векселя, его составление, передача и протест // Антологія української юридичної думки: В 6 т. - К., 2003. - Т. 1. - 584 с.
8. *Агарков М. М.* Основы банковского права. - М., 2005. - 336 с.